

Eugenia Rostańska

Sprawność pytajna wypowiedzi a interakcje werbalne nauczyciel-uczeń

Nauczyciel i Szkoła 1 (2), 29-34

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Eugenia ROSTAŃSKA

Sprawność pytajna wypowiedzi a interakcje werbalne nauczyciel–uczeń

Walery Pisarek definiuje sprawność językową jako „umiejętność wystowienia się poprawnego, zrozumiałego, odpowiadającego tematowi i sposobowi jego traktowania, pozycji autora, nastawieniu odbiorcy i okolicznościom wypowiedzania się”¹. O sprawności językowej świadczy więc nie tylko poprawność językowa, ale także środki językowe odpowiednio dostosowane do wypowiedzi. Stanisław Grabias wyróżnia cztery składniki sprawności komunikacyjnej:

- a) językową sprawność systemową – polega ona na umiejętnym budowaniu zdań pod względem gramatycznym (kto mówi);
- b) społeczną sprawność językową – polega na doborze środków językowych dostosowanych do możliwości odbiorcy (do kogo mówi);
- c) językową sprawność sytuacyjną – uwzględnia kanał przekazanych informacji, liczby rozmówców, miejsca i tematu rozmowy (w jakiej sytuacji);
- d) językową sprawność pragmatyczną – polega na realizowaniu założonego celu, przez nadawcę (w jakim celu)².

Do składników tych należy dołączyć sprawność pytajną wypowiedzi rozumianą jako „umiejętność sformułowania zrozumiałej, precyzyjnej, zwięzłej, poprawnej i pomysłowej wypowiedzi pytajnej”³.

Formułowanie zrozumiałych wypowiedzi pytajnych zależy od użytych środków językowych, stopnia trudności zastosowanej składni, długości zdania które jest mierzone liczbą sylab. Zależy także od stopnia upodrzednienia zdań złożonych, ich szy-

¹ Pisarek W.: *Sprawność językowa autora wypowiedzi*. [W:] Encyklopedia języka polskiego. Warszawa 1991, s. 332.

² Grabias S.: *Kultura a sprawność komunikacyjna*. „Polonistyka”, 1991, nr 7, s. 420–428.

³ Bilos E.: *Sens pytań dydaktycznych*. Warszawa 1994, s. 29.

kiem i stopniem trudności słownictwa. Wypowiedź pytajna jest wypowiedzią komunikatywną, musi więc być zrozumiała dla odbiorcy. To rozumienie przebiega zgodnie z regułami procesów myślowych. Reguły te mogą być dwojakiego rodzaju:

- mogą służyć do określenia tego, co dana wypowiedź wyraża (odnoszą się do stanu psychicznego);
- mogą służyć do ustalenia tego, co dana wypowiedź komunikuje (odnoszą się do stanu rzeczy, faktów).

Sposób realizacji wypowiedzi pytajnej, jej styl zależy od doboru środków językowych, które są w danej sytuacji najbardziej przydatne.

Precyzyjność wypowiedzi pytajnej polega na takiej jej budowie, która wyklucza możliwość kilku różnorodnych odpowiedzi. Istotne jest, by treść komunikatu podawanego przez nadawcę była tożsama z odczytaną przez odbiorcę. Powinna ona zawierać tylko tyle środków językowych, ile naprawdę potrzeba oraz używać tylko takie pojęcia, które są znane odbiorcy. W zakresie doboru środków językowych powinny być stosowane wyrazy o maksymalnie uszczegółowionej treści i nazwy własne niezależne od autora pytania. Konieczna jest „precyzyjna zgodność tego, co mówimy lub piszemy, z tym co zamierzaliśmy napisać”⁴.

Zwięzłość wypowiedzi pytajnej polega na ograniczeniu użytych środków do tych, które są niezbędne do zrozumienia treści. Większość zwięzłych wypowiedzi zbudowana jest z krótkich zdań lub równoważników. Zwięzłe pytanie, często ograniczone przez czas, odróżnia rzeczy mniej ważne od istotnych, zastępuje słowem ogólniejszym pojęcia szczegółowe.

Poprawność językowa wypowiedzi pytajnych jest ściśle związana ze świadomością językową „użytkownika”. „Poprawność to zgodność naszych wypowiedzi pytajnych ze wzorcami (regułami), jakie są umieszczane w prywatnej świadomości”⁵. Taka świadomość winna być tożsama u nadawcy i odbiorcy, czyli powinni oni dysponować takim samym, bądź bardzo zbliżonym, słownictwem, powinni operować takimi samymi pojęciami. Poprawność językową ocenia się zazwyczaj w czterech wymiarach, poziomach:

- pierwszy poziom: ściśle indywidualna, subiektywna wiedza uświadamiana sobie przez użytkownika (tzn. poprawne jest to, co jest zgodne z własnym przekonaniem);
- poziom drugi: poprawność regulowana świadomością ponadjednostkową, społeczną (nie zawsze zgadzamy się z rozmówcą);
- poziom trzeci: gramatyka (poznanie reguł, zasad i przyjęcie ich za własne);
- poziom czwarty: relatywizacja stylistyczna (pojmowana jako „stosowność kontekstowo-sytuacyjna” wypowiedzi pytajnej)⁶.

⁴ Pisarek W.: *Sprawność językowa autora wypowiedzi*. [W:] Encyklopedia języka polskiego. Warszawa 1991, s. 265.

⁵ Zgółka T.: *Język wśród wartości*. Poznań 1988, s. 27.

⁶ Biłos E.: *Sens pytań dydaktycznych*. Warszawa 1994.

Pomysłowość wypowiedzi pytajnych polega na formułowaniu w nowy sposób pytania (ze względu na treść i język). Jest ona określona przez „wypowiedź pytajną, stanowiącą rezultat wykroczenia poza posiadane dotychczas informacje albo wynik w postaci wytworzenia nowych informacji”⁷. Każdy z nas posiada własny sposób wysławiania się, tzw. idiolekt lub mowa osobnicza. Aby w sposób pomysłowy formułować pytanie, trzeba posiadać umiejętność doboru odpowiednich środków językowych. Im wyższa jest oryginalność myślenia i otwartość, tym większe możliwości formułowania pomysłowych wypowiedzi pytajnych. Wymienione umiejętności nazywamy zakresem sprawności językowo-komunikacyjnej, warunkującej porozumiewanie się.

Jedną z form porozumiewania się ludzi jest komunikacja interpersonalna, polegająca na wymianie wiadomości między dwiema osobami. Wiadomości te są przekazywane za pomocą sygnałów, a sygnałem jest każde zachowanie, które zostało spostrzeżone przez drugą osobę. E. Putkiewicz przez interakcję społeczną rozumie relację między zachowaniami społecznie ukierunkowanymi pochodzącymi od co najmniej dwóch osób, które mają wspólne pole uwagi⁸.

Osoby wchodzące w interakcje wzajemnie na siebie wpływają, współdziałają w tym procesie, bowiem interakcja to obopólna koordynacja działań przez dwóch aktywnych uczestników⁹. Stosunki interpersonalne mogą przebiegać w różnych typach interakcji:

- diada rówieśnicza: w interakcję wchodzi osoby z tego samego rocznika;
- diada dziecko–dorosły: w interakcję wchodzi dziecko i osoba dorosła;
- diada dziecko–dziecko: w interakcję wchodzi dzieci różniące się wiekowo (dziecko młodsze, dziecko starsze)¹⁰.

Interakcja między dzieckiem a dorosłym może zachodzić w sytuacji otwartej, w której dziecko samo wybiera rodzaj działania i ukierunkowuje je na przedmioty, na osobę partnera lub na jedno i drugie. W sytuacji zadaniowej niejako podporządkowuje się osobie dorosłej. Aktywność werbalna ukierunkowana jest na osobę partnera. Działanie własne dziecka uwarunkowane jest czynnościami osoby dorosłej. Specyficzną odmianą interakcji interpersonalnej społecznej lub werbalnej jest sytuacja uczeń–nauczyciel. Wynika ona z niesymetrycznej relacji partnerów, odbijającej cechy niesymetryczności diady dziecko–dorosły: asymetryczna relacja między partnerami: niedojrzałość, zależność–niezależność, perspektywa bliższa–dalsza, doraźność–planowość¹¹.

⁷ Biłos E.: *Sens pytań dydaktycznych*. 1994, s. 42.

⁸ Putkiewicz E.: *Proces komunikowania się na lekcji*. Warszawa 1990, s. 18.

⁹ Shugar G.W.: *Interakcja, koordynacja linii działania i funkcjonowanie językowe*. Wrocław 1982, s. 18.

¹⁰ tamże, s. 12.

¹¹ Rostańska E., Szadzińska E.: *Podmiotowość uczeń–nauczyciel w interakcji werbalnej*. [W:] Moroz H. (red.): *Podmiotowość ucznia w edukacji wczesnoszkolnej*. Katowice 1995, s. 63–64.

W relacji tej wyróżnia się cztery kategorie schematów zachowań:

1. Działanie własne – inicjator wciąga partnera we własną linię działania.
2. Działanie partnera – inicjator nieproszony włącza się w linię działania partnera.
3. Działania wspólne – inicjator proponuje jakąś linię wspólnego działania obu partnerów.
4. Dialog – inicjator skutecznie otwiera wymianę wypowiedzi na wspólny temat¹².

Występowanie interakcji i jej kontynuacja uwarunkowana jest aktywnością werbalną partnerów interakcji. Interakcję komunikacyjną tworzą więc następujące elementy:

- nauczyciel – jego czynności edukacyjne,
- uczeń – jego czynności uczenia się,
- zadanie edukacyjne, które spina interakcję¹³.

Do swoistych cech takiej sytuacji zaliczyć należy występowanie dwóch podmiotów – ucznia i nauczyciela. Warunkiem koniecznym zaistnienia interakcji jest celowość i bezpośredniość komunikacji językowej. Nauczyciel występuje najczęściej w roli inspiratora i organizatora sytuacji dydaktycznych, a więc organizuje wspólne pole uwagi lub wykorzystuje spontaniczne zainteresowanie dziecka tematem, przedmiotem, zjawiskiem. W sytuacji przedmiotowego traktowania ucznia, nauczyciel swoimi wypowiedziami rozpoczyna lub kończy czas trwania interakcji, a uczniowie uczestniczą w niej czynnie lub biernie. Komunikaty werbalne sprowadzają się do przekazywania wiedzy, opinii, informacji, wyrażania niezadowolenia z wypowiedzi uczniów. W rezultacie prowadzą do „odpytywania” lub „wywoływania odpowiedzi”, co nie wpływa korzystnie na aktywność językową uczniów.

Wzajemność wpływów i oddziaływań towarzysząca sytuacjom komunikacyjnym to obopólna odpowiedzialność, odpowiedź na interakcję, w której podmiotowość ucznia i nauczyciela to możliwość autentycznych, nie pozorowanych czynności werbalnych i niewerbalnych. Każde nienaturalne zachowanie, „sztuczny” język, nadmiar słownictwa niezrozumiałego dla ucznia okalecza proces komunikowania się nauczyciela z uczniami. Przepływ myśli, interakcje nauczyciel–uczeń, zostaną wówczas gwałtownie zatrzymane.

Wzajemność wpływów warunkuje postawa nauczyciela i preferowane przez niego style kierowania grupą uczniowską¹⁴.

Nauczyciel preferujący styl współpracujący, tworzy komunikację dwukierunkową, w przeciwieństwie do stylu autokratycznego stawiającego nauczyciela w centrum wymiany komunikacyjnej, jest to komunikacja jednokierunkowa. Wybór od-

¹² Shugar G.W.: *Interakcja, koordynacja linii działania i funkcjonowanie językowe*. Wrocław 1982, s. 30–31.

¹³ Koć-Seniuch G.: *Nauczyciel i uczniowie w sytuacjach szkolnych*. Białystok 1995, s. 140.

¹⁴ Koć-Seniuch G.: *Nauczyciel i uczniowie w sytuacjach szkolnych*. Białystok 1995, s. 140.

powiedniej strategii komunikacyjnej warunkuje szereg czynników takich jak: realizowanie zadania, czas, liczebność klasy czy potrzeby edukacyjne. Poprawnie przebiegająca interakcja werbalna to odpowiednio zorganizowane sytuacje i akty komunikacyjne, możliwości bezpośredniej interpretacji przez uczniów wypowiedzi nauczyciela, budowanie otwartych komunikacji, a w rezultacie wyzwalanie postawy twórczej uczniów. W postawie tej winna znaleźć się sytuacja uaktywniająca sprawność pytajną dziecka.

Proces interakcji, jego początek i przebieg, wyznaczony jest przez środki językowe¹⁵. Zatem środki językowe służą nie tylko do osiągania zamierzonych celów, ale tworzą samą sytuację dydaktyczną, która zmienia się wraz z tokiem rozmowy (dyskursem) i użyciem języka.

W aspekcie interakcji werbalnej nauczyciel–uczeń, wzajemne zaangażowanie uczestników nie charakteryzuje każdego kontaktu werbalnego. Mogą również wystąpić niewerbalne zachowania komunikacyjne. W diadzie nauczyciel–uczeń werbalne i niewerbalne komunikaty nauczyciela potwierdzają kontakt z dzieckiem¹⁶.

Aktywność werbalna dziecka uwarunkowana jest:

1. Stopniem zaangażowania dziecka w daną sytuację komunikacyjną.
2. Możliwością otwierania przez samą sytuację, a wpływającą na gotowość dokonywania przez dziecko określonego doboru informacji¹⁷.

Ma ona charakter naśladownictwa. Dziecko uczestniczy w procesie komunikacji i rozwija własną aktywność werbalną poprzez naśladowanie i upodabnianie do zachowań interpersonalnych osoby dorosłej. W interakcji uczeń–nauczyciel oznacza to zgodę na własną drogę „odkrywania” przez dziecko rozwiązywania postawionego problemu. W diadzie tej występują swoiste strategie, a warunkiem ich występowania jest utrzymanie zasad współpracy dziecka i dorosłego w rozwiązywaniu zadania¹⁸. Współpracując z nauczycielem, uczeń może dokonać o wiele więcej niż poprzez samodzielną działalność. Posiadając pewną wiedzę językową i system wiedzy o świecie, dziecko jest w stanie nawiązać interakcje z nauczycielem i kolegami – ustalić wspólne pole uwagi, przejść od tego, co umie, do tego czego jeszcze nie umie¹⁹.

Warunkiem aktywności werbalnej dziecka w sytuacji dydaktycznej jest możliwość dokonywania określonego wyboru informacji, a w szczególności wewnętrzne dążenie dziecka do pokazania się w roli kompetentnego partnera komunikacji oraz

¹⁵ Shugar G.W.: *Interakcja, koordynacja linii działania i funkcjonowanie językowe*. Wrocław 1982, s. 9.

¹⁶ Rostańska E., Szadzińska E.: *Podmiotowość uczeń–nauczyciel w interakcji werbalnej*. [W:] Moroz H. (red.): *Podmiotowość ucznia w edukacji wczesnoszkolnej*. Katowice 1995, s. 65.

¹⁷ Pisarek W.: *Sprawność językowa autora wypowiedzi*. [W:] *Encyklopedia języka polskiego*. Warszawa 1991, s. 332.

¹⁸ Rostańska E., Szadzińska E.: *Podmiotowość uczeń–nauczyciel w interakcji werbalnej*. [W:] Moroz H. (red.): *Podmiotowość ucznia w edukacji wczesnoszkolnej*. Katowice 1995, s. 66.

¹⁹ Putkiewicz E.: *Proces komunikowania się na lekcji*. Warszawa 1990, s. 20.

wiarygodnego źródła przekazywanych informacji. Podstawę aktywności werbalnej i tworzenia się interakcji stanowi uznanie przez nauczyciela podmiotowości ucznia. Komponentami tego uznania ze strony nauczyciela są:

- współdziałanie w interakcji,
- nastawienie akceptujące,
- postawa twórczej aktywności,
- zaangażowanie w podtrzymywaniu interakcji,
- zgoda na samodzielność dziecka²⁰.

Dążąc w procesie kształcenia do efektywnego porozumienia i zgody w interakcji werbalnej nauczyciel–uczeń, wymagany jest od nauczyciela poprawny tekst wypowiedzi, tzn. taki, w którym styl i składnia zdań możliwe są do bezpośredniej interpretacji. Wypowiedzi uwzględniają i nawiązują do treści wypowiedzi ucznia – partnera, wypowiedź musi być jasna i zwięzła z widocznym stosunkiem nadawcy do wypowiadanego tekstu. Celowe i intencjonalne oddziaływania nauczyciela na dzieci muszą bezwarunkowo akceptować dziecko, muszą być ukierunkowane na pomoc, wsparcie i szeroki rozwój wychowanków. O prawidłowym przebiegu interakcji uczeń–nauczyciel w dużym stopniu decyduje kultura pedagogiczna nauczyciela, jego takt, umiejętności interpersonalne i kompetencje językowe. Konieczne jest nieustanne dążenie do otwartości w komunikacji interpersonalnej, zwiększenie samodzielności uczniów w rozwiązywaniu wielu problemów w sposób odpowiedzialny i demokratyczny. Warunkami wzajemnego rozumienia się i zrozumienia są kontakt i jakość sprzężenia zwrotnego między podmiotami interakcji, a także zgodność wzajemnych oczekiwań. Kontakt musi być autentyczny, szczerzy, oparty na poszanowaniu rozmówcy, jego cech indywidualnych i problemów, jakie chce przedstawić²¹.

Najlepszą metodą w kształtowaniu dobrego kontaktu jest metoda przykładu osobistego. Nauczyciel musi umieć pokonać dystans, rozumieć motywy zachowania ucznia, umieć negocjować i przedstawiać swoje racje nie narzucając ich uczniom. Przekazy werbalne nauczyciela muszą być jednoznaczne z autentyczną intencją nadawcy, gdyż w przeciwnym wypadku wpływają destrukcyjnie na uczniów wrażliwych, pozbawionych pewności siebie potęgując niewiarę we własne siły, w swoje możliwości poznawcze, obniżenie aktywności werbalnej i twórczej samodzielności.

Spełnienie tych warunków, a także rozwijanie kompetencji językowych uczniów poprzez kształcenie umiejętności stawiania pytań, odczytywanie znaczeń i intencji współuczestnika interakcji wpływa nie tylko na opanowanie treści kształcenia, ale w dużym stopniu niweluje niską prognostyczność aktów komunikacyjnych.

---

²⁰ Rostańska E., Szadzińska E.: *Podmiotowość uczeń–nauczyciel w interakcji werbalnej*. [W:] Moroz H. (red.): *Podmiotowość ucznia w edukacji wczesnoszkolnej*. Katowice 1995, s. 67.

²¹ tamże, s. 134.